
Középosztály és modernizáció

„Görögnek lenni nem származás, hanem műveltség kérdése!”
Iszokratész

(*A középosztály útja a hatalomba*) A történelmi tapasztalat szerint azokban az országokban, nagytérsegekben haladt előre mindig „az emberiség nagy karavánja”, ahol kialakult egy masszív, erős középosztály, amely a kezébe tudta venni mind a gazdasági, mind a politikai hatalmat. Az első példa erre a görögök voltak, a következő hasonló mozzanatot a „bekerítések” Angliájában látjuk, majd jött az Amerikai Egyesült Államok születése a farmerek demokráciájaként,¹ és végül a legradikálisabb „megoldás” 1789-ben született a sans-culotte diktatúra idején. Nézzük meg a történelem eme fontos fázisait!

1. Az ókori Hellász. Ez volt a történelemben az első olyan társadalom, amely minden tagja számára létbiztonságot, és relatíve anyagi jólétet tudott teremteni. Urbanizált törzsi demokrácia volt, hiszen a vérségi kötelékeken alapult az egyenlőség, és Athénben az arisztokrácia kezéből sikerült kivenni a hatalmat a művelt, vállalkozóképes középosztálynak. Az Agorán ez a középosztály hozta a döntéseket demokratikus úton.
2. Anglia. A 15. század végétől, a Tudorok hatalomra jutásától kezdve (VII. Henrik, 1485–1509) az angol „landlord”,² vagyis a kis- és középnemes kénytelen a valamilyen pénzt teremtő foglalkozás után nézni, ezért bekeríti földjeit, és juhlegelővé alakítja át. Ez jóval olcsóbb termelési mód, mint a korábbi gabonatermelés, ugyanakkor a gyapjú ára fölmege Flandriában, a landlord megszervezi az értékesítést is, tehát részben kereskedő tőkésé válik. A végső fázisban aztán a landlord a saját birtokán manufaktúrát létesít, vagyis ipari vállalkozóvá lesz. A közép-nemesi osztályból középpolgári osztályba való tömeges átmenetet látjuk tehát történelmi léptékel mérve igen rövid idő alatt.
3. Amerikai Egyesült Államok: a farmerek teremtik meg, tehát már a születésekor a középosztály bábáskodik fölötte.
4. A francia sans-culotte demokrácia viharos kialakulása. A térdnadrágos, művelt középosztály független az államhatalomtól, de a klasszikus vagyonos, örökletes uralkodó osztálytól, a nemességtől is. (Emblematikus figurája Beaumarchais Figarója!) Ezért kész bármikor szembefordulni ezzel a „történelmi” uralkodó osztállyal, egészen drasztikus módon. Napóleon ennek a középosztálynak a diktatúráját hosszabbítja meg háborúival sajátos módon. A Bourbon restaurációnak már semmi esélye sincs, hogy ezt a középosztályt akár csak visszaszorítsa.

(*A Rio Grande, és az Elba–Lajta választóvonal*) Ha az USA és Mexikó határfolyójának, a Rio Grandénak a partjára állunk, akkor rengeteg formai hasonlósággal találkozunk északra és délre tekintve, egyaránt. Mindkettő magántulajdonon alapuló kapitalista piacgazdaság, többpárti váltógazdálkodáson alapuló demokrácia, és mégis, van „valami” különbség a két modell között! Mexikóban is elnöki rendszer van, még a főváros Kapitóluma is hasonlít a washingtonira, miután annak mintájára épült.

A Rio Grandétól délre, le, egészen a Tűzföldig terjed Latin-Amerika, és nagyon jól érezhető az antinómia az északi angolszász „nagy testvér” modelljének és a „latin” modellnek a történelmi sikeressége között. Mi lehet ennek a mélyebb oka?

Amikor végbement Dél-Amerika felszabadulása a gyarmati uralom alól, az 1820-as években Simon Bolívar vezetésével, akkor a középosztály hiányában az arisztokrácia pénzen és irányításával lecsúszott, félig-meddig lumpen kisparaszti osztály (a peónok) vívta meg ezt a küzdelmet. Viszont a hatalom továbbra is a nagybirtokos arisztokrácia kezén maradt, amelynek nem volt érdeke hagyni, hogy egy erős középosztály kialakuljon. Az a hatalmas vagyoni és jövedelmi különbség, amely már a függetlenség előtt is létezett, nem változott a függetlenség kikiáltása után sem ezekben az országokban, és egészen napjainkig meghatározza a kontinens déli felének gazdasági-társadalmi fejlődését.

(Az Elbától és a Lajtától nyugatra) Az Elba mindig is választóvonal volt, már a középkor kezdetén, vagyis szó sem volt „elkanyarodásról” a 15. század vége felé. Nyugat-Európában a római romokon egy alulról fölfelé történő organikus építkezést látunk fél évezreden át, tehát a középkori nagy abszolút monarchiák kialakulásáig, az első keresztény millenniumig. Róma bukása (476) után a három klasszikus közösség, a törzs, a faluközösség és a polisz szétesik, atomizálódik, a társadalom alapsejtje a patriarchális nagycsalád szervezet lesz. A kiemelkedő családok, mikro-hatalmak megszervezik maguk körül a közösséget, megvédik például külső támadóktól, de a rablóktól is, jogot szolgáltatnak, közrendet teremtenek. Cserébe persze elvárják a közösség hozzájárulását mindehhez, adók formájában. A germán, szláv, frank és skandináv erdőségekben szétszóródott közösség immár csak időleges összegyűlésében létezik, amikor a családfejek, nemzetségek, törzsfejek összejönnek a törvényhozó fa, vagy szikla alatt, erről a világról szólnak az óizlandi, óskandináv, ófrank sagák.

A kialakuló új közhatalmi és közfunkciók a társadalom különböző szintjeibe integrálódnak, mert a hatalom nem képes ezeket maradéktalanul magához szippantani. Így aztán viszonylag korán kialakulnak a nyugati társadalmakban a „szabadság bibói mikrokörei”, a különböző szintű autonómiák, és az önkormányzatiság gyakorlata, gondoljunk csak a „városi levegő szabaddá tesz” elvre, vagyis működhetnek a szubszidiaritást lehetővé tevő mechanizmusok, a hatalommegosztás egyre finomodó technikái.

A városi céhes ipar művelői már valamiféle középkori kvázi-középosztályt alkotnak, ők hordozzák az innováció terhét, ők (és nem a király, nem a pápa, nem a püspök) építik föl Nyugat-Európa közel háromezer katedrálisát 1150–1350 között, a saját dicsőségükre.

Ez az, vagyis a katedrálisok kora, ami elmarad sajnos Kelet-Európában, a városi polgárság, és egyáltalán a város, mint olyan hiányában. Itt a mezővárosi szinten reked meg az urbanizáció, ez a településtípus még mindig nem az iparos réteg lakhelye, hanem a kényszerből, főként biztonsági megfontolások miatt tömörült földművelőké.

(Az Elbától és a Lajtától keletre) Kelet-Európát mindig is a jelentős fáziskésés jellemzi. A népvándorlás utolsó fázisában viszonylag erős, homogén törzsek, törzsszövetségek nyomulnak be Európa keleti peremére a 9–10. század fordulóján: a magyarok, a lengyelek és a litvánok. Nyolc-kilenc évtizedig eltart a nyugattal való konfrontációjuk, ami főként a magyarokat jellemzi, elég csak a „kalandozásokra” gondolni, ám előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik az alkalmazkodás, a beilleszkedés. Ez csak a nyugati modellek átvétele útján valósulhat meg, és a nagy nemzetteremtő történelmi uralkodók tevékenysége révén végbe is megy. Ennek azonban komoly hátulütői vannak: a nyugati minták erőszakos átvétele, egyben egy fölülről lefelé irányuló, oktrojált építkezést jelent. Csakhogy így nem alakulhatnak ki a szabadság „bibói mikrokörei”, nem érvényesülhet az autonómia, az önkormányzatiság elve, a hatalom igyekszik magához szippantani a döntési kompetenciákat, így túlcentralizált és erősen perszonálfüggő a hatalmi rendszer. Nem véletlen,

hogy Kelet-Európa büszkélkedik a legtöbb „nagy” uralkodóval (Nagy Kázmér, Nagy Lajos, Nagy Péter, Nagy Katalin stb.), míg Nyugat-Európában egyre inkább elkopnak a „nagyok” az idő előrehaladtával. A „nagy” uralkodókat ma is hajlamos a történelemtudomány és a közvélemény túlértékelni, pedig amit elérnek, az a csillogó felszín, és valójában minden eredményük az extenzív tényezőkön, például a jövedelmek központosításán alapul. Viszont a negatív következmény: elsorvad a civil szféra. Nagy Péter (1689–1725) hódít, felépíti Szentpétervárt, flottát teremt, csak éppen közben elakad a polgárosodás folyamata Oroszországban.

Az eltérés Európa keleti és nyugati fele között abban ragadható meg, hogy keleten a hatalom felső szintje egyre erősödik, míg a civil szféra egyre gyengül, miközben nyugaton pont fordított mozgást látunk: erősödő civil szféra, egyre gyengülő állam. Gondoljunk csak a Magna Charta Libertátumra (1215), majd a Bill of Rights-ra (1689) Angliában!

A végeredmény: nyugaton kialakul a középosztály, keleten erre semmi esély.

(*Magyarország*) 1867-ben a kiegyezésnek volt egy rejtve maradt súlyos következménye: a Habsburg udvar visszaemelte a politikai hatalomba a „történelmi” uralkodó osztályt, vagyis a földbirtokos arisztokráciát. Ez azért volt szerencsétlen fejlemény már, mert az 1848-ban elementáris erővel elért kvázi-középosztály, a felvilágosult, reformok iránt nyitott kis- és közbirtokos nemesség szorult ki végleg a politikai hatalomból. Ugyanezt a restaurációt látjuk megismétlődni 1920-ban, és ekkor már a földbirtokos osztály politikai hatalma tényleg történelmi anakronizmus európai mércével mérve. Persze, születtek ennek az osztálynak is tehetséges politikusai, érték is el részeredményeket (kiemelném Bethlen Istvánt és Klebelsberg Kunót), de az összképen változtatni nem tudtak.

A II. világháború, majd annak ismert befejeződése végleg lezárta az utat a hazai középosztály felemelkedése elől, jött a kommunista diktatúra, amely mindenütt a világon éppen a középosztály megsemmisítésével kezdte saját hatalmának megszilárdítását. Ne feledjük, hogy a sztálini kollektívizálás (1929–35) lényege is a vidéki középpolgárság (kulákság) megsemmisítése volt, a népirtásig „következetes” eszközökkel.

Csak hogy 1956 után, és főként az 1960-as, 70-es években Magyarországon végbe ment egy sajátos folyamat, amely a diktatúra burkában ugyan, de kedvezett egyfajta kvázi-középosztály kialakulásának, főként az 1968-as gazdasági reform után. A tervlembontásos, direktutasításos gazdaságirányítási rendszerrel való szakítás pozitív hatásait nem kellene alulbecsülni. A mezőgazdaságban már ezt megelőzően is fejlődni kezdett a magánvállalkozás, igaz, a „közös” burkában, de ami a fontos, éppen a „közös” támogatásával. A helytelenül „háztájinak” nevezett specializált árutermelő tevékenység, integrálva a nagyüzembe, nagyon sikeres volt, és egyben ez a konstrukció védelmet jelentett a számára: biztonságos finanszírozást és termékpályát!

1968 után a gmk (gazdasági munkaközösség), a „maszek” vállalkozás tűrése, a másodállás, a tömeges családház-építés vidéken kalákában, mind-mind az egyéni vállalkozásnak nyitott teret. A termelősövetkezetekben a melléküzemági tevékenység pedig már egyfajta kollektív vállalkozási forma volt. Egyébként ez a vállalkozói attitűd, és a hozzá kapcsolódó önkizsákmányoló életmód képezte az alapját a Kádár-rendszer „gulyáskommunizmusának”, „fridsiderszocializmusának”, vagyis a relatíve magasabb jólétnek, és nem a fölvetett hitelek állítólagos fölélése. Hiteleket sohasem kaptunk volna életszínvonal-emelésre, ezzel szemben sajnos rossz beruházásokra költöttük: kohászat és textilipar rekonstrukciója, eocén-program, líászprogram stb., vagyis az elavult szerkezet konzerválására.

Az 1980-as években éppen ez a kvázi-polgárosodás akadt el a romló gazdasági helyzet, az ország eladósodása miatt.

(1989 után: megsemmisül a kvázi-középosztály) A rendszerváltás megnyithatta volna a középosztály felemelkedéséhez, és ez által a gazdasági modernizációhoz vezető utat, de sajnos nem így történt. Az elmúlt egynegyed évszázad történelmi kudarcának lényege éppen az, hogy nem tudott kialakulni a hazai középosztály, ami annyit jelent, hogy gazdasági oldalról nézve nem tudott kifejlődni egy masszív kis- és középrészvényes, fehérgalléros réteg, és ugyancsak nem tudott megerősödni a hazai kis- és középvállalkozói szektor. Sőt, mindaz az eredmény, ami a középosztály létrejötté terén a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében megvalósult, most paradox módon megsemmisült.

A probléma gyökere a privatizáció elhibázott módja: nem egy széles kis- és középrészvény-tulajdonos, illetve kkv-szektor működtető középosztályt teremtettünk, ahogy kellett volna, hanem egy tipikus latin-amerikai típusú túlkonzentrált tulajdoni és jövedelmi szerkezetet. Ez viszont lezárta az utat a középosztály kialakulása előtt, és ezzel a sikeres modernizáció, a felzárkózás előtt is.

(*Oligarchizálódás*) Platón (Kr. e. 428–348) három hatalmi formát különböztet meg: egyyszemélyi, szűk csoport- és népuralom. Szerinte egyik sem jó, vagy rossz önmagában, hanem mindez attól függ, hogy milyen emberek valósítják meg.

1. Az egyyszemélyi uralom monarchia, ha erényes férfiú gyakorolja a közjó érdekében, és türannia (zarnokság), ha hitvány az uralkodó.
2. A szűk csoporturalom arisztokrácia a jó emberek kollektív hatalmaként, és oligarchia a rossz emberek kezében.
3. A népuralom demokrácia, ha az „okos nép gyülekezetéről” van szó, ám demagógia, ha erkölcstelen közösség, csőcselék valósítja meg.

Platón még nem láthatta a történelmi tapasztalat hiányában, hogy mind az egyyszemélyi uralom (diktatúra), mind a szűk csoporturalom (oligarchia) zsákutcát jelent a társadalom számára, mert megfojtja az innovációs hajtóerőket, tompítja, vagy akár meg is semmisítheti a „társadalmi tőkét”.³

A rendszerváltás persze kizárta az egyyszemélyi uralom (diktatúra) minden formáját, ám az alattomos oligarchizálódás veszélye nagyon is élő realitássá vált. Csakhogy ezt akkor, abban a történelmi pillanatban sem a társadalom, sem az értelmiség nem ismerte föl egész Kelet-Európában.

Kelet-Európában a koncentrált állami tulajdon sajnos sok országban hasonlóan koncentrált magántulajdonná alakult át, és így nem a kis- és középrészvényesek, illetve nem a kis- és középvállalkozók széles középosztálya jött létre, hanem a milliárdos felső tízezer új arisztokráciája és egyben oligarchiája. Ennek következménye a gazdasági teljesítmény jelentősen lerontó korrupció, a személyi összefonódások új rendszere. Érdekes módon a régi rendszer pártállami oligarchiájának fiatalabb, „rámenősebb” figurái sikeresen alkalmazkodtak az új helyzethez, és részeivé váltak ennek az új, kapitalista oligarchiának.

Mindennek történelmi következménye ugyanakkor a modernizáció lefékeződése, a társadalom kettészakadása, a középosztály összezsugorodása. Ma a magyar társadalom kb. egytizede tekinthető a nyugati értelemben vett középosztályhoz tartozónak, legalább hatvan százaléka szegény (különösen, ha a lakosság eladósodottságát is figyelembe vesszük!), és találunk hárommillió alkalmazottat, aki ugyan nem szegény, relatíve elfogadható szinten fizetett állása van, de nem azért küzd ma már, hogy fölemelkedjen az alsó középosztályba, hanem azért, hogy ne szakadjon le.

Hozzá kell mindehhez tenni, hogy itt „oldalfüggetlen” problémáról van szó, tehát jobb- és baloldali kormányzási ciklusok idején sem érzékelni a társadalomszerkezet terén lényegi változásokat. Sajnos a különböző téves válságkezelő terápiák is, mint a fiskális-restrikciós

csomagok (1995–97, 2006–2013) szintén a középosztály erodálódását segítették elő, anélkül, hogy érdemleges eredményeket értek volna el az egyensúly terén. Azt is láthatjuk, hogy a gazdaságpolitika csak 2013 második felében szakított a restriktív, és tért át a keresletlénkítő, egy picit már humán tőke barát stratégiára, persze még mindig eléggé lagymatag módon.

(*A kiút: a középosztály utólagos megteremtése*) Azzal a konklúzióval zárom gondolatmenetemet, hogy Magyarország sorsa hosszú távra eldőlt: a fölzárkózás útja lezárult előttünk, a rendszerváltáskor kapott lehetőséggel a társadalom, és főként új elitje nem tudott élni. A kiút a tulajdonviszonyok radikális megváltoztatása lehetne, vagyis kialakítani egy széles kis- és középrészes, illetve egy hasonlóan széles kis- és középvállalkozói osztályt. Ennek erőszakos (revolúciós) útja nyilván valószínűtlen, másrészt nem is kívánatos. Az evolúciós útnak viszont lenne esélye, igaz, hosszabb idő alatt, de ez megfelelő politikai akaratot és támogatást igényel a politikumtól és a hazai értelmiség részéről egyaránt. Átalakítani a jelenlegi koncentrált magántulajdont részvénykibocsájtás útján kis- és középrészesek kollektív tulajdonává, illetve elősegíteni a hazai kis- és középvállalkozói réteg erősödését és kiszélesedését adókedvezményekkel, kedvezményes hitelekkel stb., ez lenne a kibontakozás egyedüli útja. Az más kérdés, hogy a jelenlegi szűk nagytulajdonosi kört miként lehetne rávenni, ösztönözni, hogy „saját” vállalatát részvénytulajdon-formává változtassa, vagyis bevonja a tőkeigényes technikai fejlesztésbe a kisemberek tömegeinek megtakarításait. Ahol pedig nincsenek ilyen megtakarítások, ott adókedvezményekkel, előnyös hitelkonstrukcióval kell megtámogatni a kis- és középrészeshez jutást.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Buday-Sántha Attila: *Agrárpolitika, vidékpolitika*. Dialog-Campus Kiadó, 2006.
 Csath Magdolna: 2003, a válságteremtő év. *Valóság*, 2004/3. 88–98. o.
 Csath Magdolna: *Rendszerváltás a gazdaságban, avagy hogyan tűnt a magyar ipar?* Kairosz Kiadó, 2015.
 Gazdag László: *A Bokros-csomag mítosza és a valóság*. Laurus Kiadó, 2007.
 Gazdag László: *Magyarország úttévesztése. A rendszerváltás közgazdaságtana*. Mundus Egyetemi Kiadó, 2009.
 Nagy Pongrác: *Készül a magyar gazdasági csoda?* Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1991.
 Nagy Pongrác: *A rendszerváltás gazdaságpolitikája*. Akadémiai Kiadó, 2004.
 Piketty, Thomas: *A tőke a XXI. században*. Kossuth Kiadó, 2015.

JEGYZETEK

- 1 Érdekes „fintora” a történelemnek, hogy mind 2 A „landlord” kifejezés kissé gúnyos felhangot hordozott.
 az ókorban, mind az újkorban rabszolgatartók 3 Csath Magdolnától származó fogalom, a bizalmi
 demokráciájaként alakul ki a népuralom, vagyis a tőke, mint az etikai, a szociális és a környezeti
 középosztály hatalma... érzékenység együttese.